

Mateja Kumer

**DUNAJSKA DVORNA KRALJEVA
TOVARNA »IG. GRIDL« IN NJENA
ZAPUŠČINA V VRTNI
ARHITEKTURI DVORCA
GUTENBUCHEL**

V zadnjih letih širši javnosti vedno bolj prepoznani dvorec Gutenbüchel (Gutnpihl), ki se nahaja skrit v zavetju historičnega parka v Ravnah pri Šoštanju, odkriva nove zgodbe in dejstva, ki ne smejo biti spregledana, ko govorimo o pomenu zgodovine mesta Šoštanj.

*Risba dvorca v grafitu, podarjena Dr. Gregorju
Woschnaggu ob obisku v Šoštanju leta 2019;
Avtorica: Mateja Kumer.*

Družina Woschnagg je s svojo usnjarsko industrijo dosegla izjemen napredek, saj je bil Šoštanj v letih med obema vojnama označen kot metropola takratne Šaleške doline.

»Šoštanj, metropola Šaleške doline; Ozrimo se še okoli sebe! Z vzhoda nas pozdravlja Kozjak, s severa gleda dolince Urška, a na zahodu vidimo Sv. Križ in za njim Smrekovec, ki bo postal vse vabljivejši, čim bo na njem zgradila Šaleška podružnica SPD kočo. Proti jugu je razgled omejen; zapirajo ga Lokoviški hribi, ob katere se stiska prijazni Šoštanj, ki te vabi, da prideš in preživiš v njem nekaj uric. Ne bo ti žal in še boš prišel, saj boš prijazno sprejet in dobro postrežen.«¹ je zapisano v zaključku predstavitve Šoštanja v prilogi Ilustrirani Slovenec.

Šoštanj je bil upravno, družbeno in kulturno središče na najvišji stopnji razvoja. Mesto so naseljevali visoko izobraženi meščani, kulturniki in svetovljani. Gonilna sila razvoja mesta pa je bila vsekakor usnjarska industrija – Lederwerke von Franz Woschnagg & Söhne Schönstein, ki je ime Šoštanj ponesla v svet in ga z njim povezala.

Franz Woschnagg in Marianne Woschnagg (roj. Melzer) sta leta 1925 odkupila dvorec Gutenbühel od takratnega lastnika barona Josipa Plemlja² in ga v petih letih preoblikovala v svoj dom ter temeljito prenovila v podobo, ki jo poznamo še danes.

Marianne Woschnagg je bila diplomantka dunajske visoke umetnostne šole in je s svojim znanjem in občutkom za estetiko prispevala k čudoviti podobi celotnega kompleksa dvorca. Lepo in estetsko se odraža v vseh arhitekturnih detajlih in zasnovi parka, v katerega so umeščeni stavbni kompleksi dvorca.

Historični park še danes obdajajo gruče parkovnih drevnin. Med njimi najdemo večinoma avtohtone, a tudi precej eksotičnih vrst. Vrtnar, ki je živel na dvorcu, je imel pomembno vlogo in funkcijo pri urejanju vrta in parkovnih površin. Družina Woschnagg mu je dostavljala eksotične

¹ Ilustrirani Slovenec, 25. Oktober 1931 – Leto VIII, št. 43.

² Aplinc, Miran: Vošnjaki industrialci iz Šoštanja, Šoštanj 2005, str. 111.

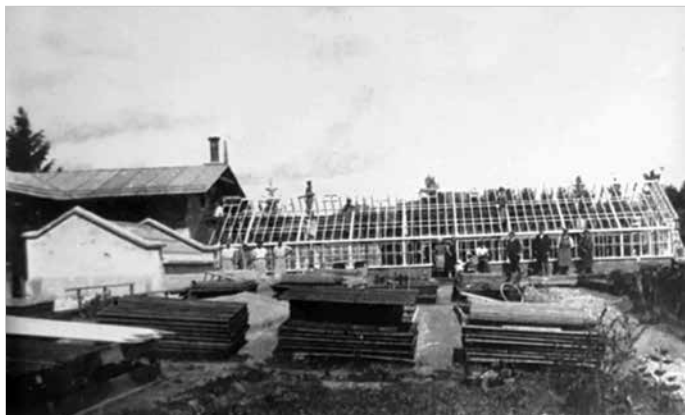
Fotografija dvorca okoli leta 1930 (v lasti A. Zajc).

rastline in ga tudi večkrat poslala na različne botanične sejme in izobraževanja. Delo vrtnarja sta na dvorcu opravljala Anton Kojc in August Rednak.³

Dvorec s parkom ima posebno lego, ki jo prepoznamo kot celoto dvignjenih terasastih parkovnih površin, povezano z monumentalnim stopniščem. Elementi parka so oblikovani v historicistični ureditvi in povezani v renesančno-baročni maniri. Park se zaključi v podaljšani severni osi, ki sega vse do vrtov in poslojpa vrtnarjeve hiše s priključenim steklenjakom.

Steklenjak je sodil k vrtu že v času predhodnega lastnika, vendar ne v takšni obliki, kot ga poznamo danes. Na zatrepu vrtnarjeve hiše sta označeni letnici, ki kažeta leto 1899 in 1926. Zadnja letnica je oznaka prenove kompleksa dvorca in njegovega parka po celovitem konceptu Marianne Woschnagg.

³ Dolejši, Nataša, Osredkar, Mojca: Graščinski parki Šaleške doline, Velenje 2020, str. 30.

*Gradnja in podoba steklenjaka okoli leta 1926.
Fotografiji sta last Viktorja Kojca, na ogled sta v vili Mayer.*

Zgodovina razvoja steklenjakov

Ideja o gojenju rastlin na okoljsko nadzorovanih območjih obstaja že iz rimskih časov. Prve sodobne rastlinjake pa srečamo kasneje v 16. stol. v Italiji, kjer so razvijali težnjo po tem, da bi v njih naselili eksotične rastline, ki so jih raziskovalci oz. botaniki prinašali iz tropskih krajev. Prvotno so

jih imenovali »giardini botanici« – botanični vrtovi, kasneje tudi oranžerije, danes pa jim pravimo rastlinjaki, zimski vrtovi oz. steklenjaki (**steklenják** -a m (á) s steklom ograjen in pokrit prostor za gojenje rastlin⁴).

Največji razvoj steklenjakov je doživela Anglija v viktorijanskem času. Vzrok, ki je sprožil napredek in razvoj v gradnji ter oblikovanju, je bil prenos eksotičnih rastlin iz indijskih kolonij. Rastline so razstavljali tudi v svojih zasebnih prostorih in s tem razvijali nove možnosti ter povečali zanimanje tudi za arhitekturno in interiorno oblikovanje prostora. Rastlinjaki so bili na območju Evrope v tem času namenjeni le premožnejšim družinam, univerzam in znanstvenim ustanovam. Z odkritjem kovinske konstrukcijske gradnje v 19. stoletju pa se odpre širši spekter različnih možnosti oblikovanj in sestav steklenjakov. S tem postane tudi gradnja steklenjakov cenejša, saj so stroški izdelave stekla dramatično padli, zajeten davek na steklo in okna pa je bil ukinjen. S tem je bila gradnja steklenjakov dostopnejša tudi srednjemu, meščanskemu družbenemu razredu, hkrati pa je omenjena ukinitve davka pripeljala do izgradnje nekaterih najbolj veličastnih rastlinjakov v Evropi:

- steklenjak v angleških vrtovih Kew: konstruktor – Richard Turner, leta 1844,

- kraljevi steklenjak v Belgiji: konstruktor – Alphonse Balat, leta 1873,

- botanični vrt in muzej v Berlinu – Adolf Engler, med 1897 in 1910

- in drugi.

Nam najbližji in konstrukcijsko ter arhitekturno izjemen je steklenjak – Palmhouse v vrtovih palače Schönbrunn na Dunaju, ki ga je v času vladavine Franca Jožefa leta 1882 postavil konstruktor Ignaz Gridl.

⁴ SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 2014.

*Steklenjak Palmhouse v vrtovih palače Schönbrunn.
(Foto: splet – Trip.com)*

Ignaz Gridl – ključavničar s kraljevim dovoljenjem

Konstruktor Ignaz Gridl (roj. 31. julija 1825 v Celovcu; umrl 26. junija 1890) je bil sin ključavničarja Johana Gridla.⁵ Po stari družinski tradiciji se je tudi sam priučil ključavničarstva.

*Portret – Ignaz Gridl leta 1879, ustanovitelj in lastnik tovarne »Ig. Gridl«.
(Vir fotografije: Wikipedia)*

⁵ https://de.wikipedia.org/wiki/Ignaz_Gridl

Šolanje in usposabljanje je nadaljeval v Franciji, kasneje pa je na Dunaju pomagal v očetovi delavnici, kjer so oblikovali in izdelovali manjše železne konstrukcije za klavnice in prve dunajske železne mostove čez reko Donavo.

Leta 1861 je ustanovil svoje podjetje »Ig. Gridl«, ki se je med prvimi v tistem času specializiralo za železne in jeklene konstrukcije. Izdelovali so steklenjake, stopnišča, gledališke prostore in odre, mostove in zahtevne kupolaste konstrukcije.

Na območju takratne avstrijske monarhije je imelo njegovo podjetje visok in edinstven položaj, saj je Ignaz Gridl dobil priznani naziv cesarskega in kraljevega dvornega ključavničarja v takratni avstro-ogrski monarhiji – *k.u.k. Hof-Eisenconstructions-Werkstätte, Brückenbau-Anstalt und Schlosserei (nem.)*. Podjetje je imelo s tem posebna dovoljenja in ugodnosti (oprostitev davka) pri nabavi materiala. Naziv pa je omogočil tudi javno objavo v medijih.

Okoli leta 1870 je gradnja dunajske obvoznice pospešila proizvodnjo, zato se je podjetje Ig. Gridl hitro širilo in posodabljalo.⁶ Na vrhuncu gospodarske uspešnosti je doseglo površino tovarniških kapacitet do 14.400 m² s 600 zaposlenimi.

Posebna zanimivost je, da je leta 1912 v tovarni Ig. Gridl svoje prvo zaposlitev kot mladi ključavničarski pomočnik opravljal Josip Broz, takrat še brez psevdonima Tito.⁷

Podjetje Ig. Gridl se je specializiralo za gradnjo kovinskih oz. jeklenih konstrukcij, med njimi tudi gradnjo steklenjakov za javne zavode, visoke osebnosti, ljubitelje vrta in vrtno centre. Kljub hudi konkurenci iz tujine je leta 1881 podjetje prejelo naročilo za postavitev Palmenhausa – steklenjaka v botaničnem vrtu palače Schönbrunn na Dunaju –

⁶ https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Ignaz_Gridl

⁷ <https://www.diepresse.com/729509/ignaz-gridl-ein-schlossermeister-aus-wien>

Reklamni oglas podjetja Ig. Gridl. (Vir: Wikipedia)

*Palmenhauses im botanischen Garten von Schönbrunn.*⁸

Da je bil Ignaz Gridl pionir in vrhunski mojster v oblikovanju jeklenih konstrukcij, priča tudi podatek, da je podjetje »Ig. Gridl« sodelovalo pri konstrukcijsko najzahtevnejših in še danes monumentalnih zgradbah Dunaja. Največjo sled svojega dela je Ignaz Gridl pustil v dunajskem območju bulvarja, imenovanega Ringstrasse, kjer je bil odgovoren za železno konstrukcijsko gradnjo pomembnih in izstopajočih stavb:

- Dunajska državna opera – *Wiener Staatoper*,
- mestno gledališče – *Wiener Stadttheater*,
- stavba avstrijskega parlamenta – *Österreichisches Parlament*,
- Muzej Hofburg – *Sisi Museum in der Wiener Hofburg*,
- Dunajska mestna hiša – *Wiener Rathaus*,
- Kuffnerjev univerzitetni observatorij z vrtljivimi kupolami – *Kuffner observatory*,
- Palača Hermes – *Hermesvilla*,
- avstrijska Narodna knjižnica – *Nationalbibliothek Wien*
- in mnogo ostalih objektov v okrožju Dunaja.

⁸ <https://www.visitingvienna.com/schonbrunn/palmhouse/>

Zgovoren podatek o vrhunskem delu podjetja Ig. Gridl predstavlja konstrukcija kupole cerkve Marije zmagovalke – *Maria vom Siege (nem.)*, ki stoji v dunajskem okrožju Funfhaus. Kupola ima izjemno zapleteno konstrukcijo in je še danes v odličnem stanju ter nedotaknjena. Nikoli ni potrebovala obnove kljub ostalim konservatorskim posegom, ki so bili opravljeni na stavbnem ovoju in zidovih cerkve.

Kovinska konstrukcijska gradnja je bila v 19. stoletju revolucionarno in veliko odkritje za arhitekte, gradbenike, konstrukcijske inženirje in obrtnike z vsega sveta. Z uporabo kovinskih konstrukcij so pričeli premoščati velike razpone in ustvarjati gradbene konstrukcije, ki so bile bolj varne in trdne. Tudi gradnja z njimi je bila bolj ekonomična, saj sta bili tako gradnja kot montaža enostavnejši in hitrejši. Posledično se je hitro razširila gradnja mostov in železnic, kar je imelo velik vpliv na pospešen razvoj mest.

Dosežki tovarne Ig. Gridl so bili cenjeni tudi v tujini, zlasti na Balkanu.⁹ Objekti, na katerih je pustil sled svojega dela, so bile predvsem javne in industrijske zgradbe, vključno z vojašnicami, zapori, železniškimi postajami, cerkvami, šolami in gledališči. Med njimi velja izpostaviti dva, prvi je železniški most, ki nad morskim zalivom povezuje vojaško пристanišče Pulj s celinskim delom, drugi pa Narodno gledališče v Zagrebu.

Po smrti Ignaza Gridla ml. leta 1933 podjetje prevzame Waagner-Biró AG, ki se še danes ukvarja z največjimi konstrukcijskimi izzivi.

Steklenjak dvorca Gutenbuchel

Svoje delo in sled je tovarna Ig. Gridl pustila tudi v vrtu dvorca Gutenbuchel, natančneje na steklenjaku dvorca, ki je priključen ob vrtnarjevo hišo v vrtnem delu parka.

⁹ Austro – Stahlbau mit historischer Bedeutung: Stahlbau Aktuell, 01/2012, str. 18.

Verodostojni podatek o tem priča kovinska tablica s podpisom na polnilu vhodnih vrat ob vhodu v steklenjak.

*Podpis na
litoželeznem
pokrovu kanala.
(Avtor fotografije:
Smiljan Simerl –
ZVKDS)*

Steklenjak je v slovenskem vrtnem arhitekturnem prostoru posebnost. Ob raziskovanju nikjer ne zasledimo, da je še kje v Sloveniji ohranjen takšne vrste steklenjak oz. steklenjak dunajske konstrukcijske tovarne Ig. Gridl.

Po pričevanju starejših prebivalcev Šaleške doline naj bi stal podoben steklenjak na posestvu vile Herberstein v Velenju. Podobnost opazimo tudi v steklenjaku pod vilo Široko, ki je bila prav tako v lasti družine Woschnagg. Žal so danes od prvotnega steklenjak ohranjeni le še gabariti, stranska stekla in zidni parapet v višini 1 metra.

*Pogled iz vrta proti steklenjaku
in notranjost steklenjaka v času
družine Woschnagg okoli
leta 1926. Fotografiji sta na
ogled v vili Mayer.*

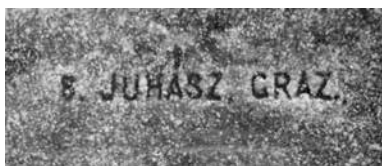

Steklenjak dvorca Gutenbuchel pozdravi obiskovalca s čudovito izdelanim steklenim portalom, ki je zasnovan za funkcijo vetrolova oz. predprostora. Posebnost pri tem proti jugu orientiranem delu je, da ima dvojno fasadno frontalno zasteklitev.

Fotografija vhoda, posneta ob snemanju glasbenega videospota. (Avtor fotografije: Marko Maag)

Steklenjak je bil v času družine Woschnagg tehnično zelo dovršen. Imel je svoje vodno zajetje oziroma zbiralni jašek deževnice za zalivanje z urejenimi dotočnimi cevmi. Še danes so lepo ohranjeni originalni litoželezni pokrovi na kanalih in zbiralnih jaških, s podpisom podjetja Bruder Juhasz Graz¹⁰, ki je v takratni monarhiji slovelo po litoželeznih izdelkih.

Podpis na litoželeznem pokrovu kanala. (Avtor fotografije: Smiljan Simerl – ZVKDS)

V notranjosti steklenjaka je tudi poseben sistem ogrevanja, ki je viden iz kompozicije sistema ogrevalnih cevi, ki potekajo skozi celoten steklenjak. Za vzgojo rastlin so vključeni kot posebni primarni konstrukcijski elementi, kovičeni na glavni nosilni konstrukciji – »I« profili. Na teh elementih so bile razporejene lesene viseče police v različnih nivojih.

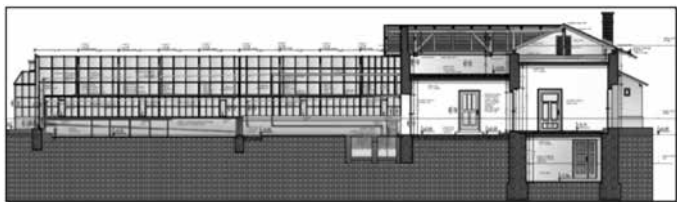
¹⁰ [https://www.grazerbe.at/Neubaugasse_47_\(Graz\)](https://www.grazerbe.at/Neubaugasse_47_(Graz))

Ohranjeni so tudi vsi deli nosilnih okvirjev konstrukcije in primarnih okenskih odprtin.

Steklenjak je družini Woschnagg služil za vzgojo posebnih rastlinskih vrst. Kasneje, po nacionalizaciji, ko je v dvorcu domoval dislocirani oddelek Psihiatrične bolnišnice Vojnik, pa so vrtnarji s pomočjo pacientov vzgajali zelenjavne sadike in cvetje in jih tudi prodajali domačinom.

Danes steklenjak nima več prvotne funkcije. V sklopu reanimacije in vračanja življenja v kompleksu dvorca se je steklenjak pokazal za odlično kuliso fotografom in za druge aktivnosti, ujete v objektiv in kamero. Projekti, ki smo jih ustvarili do danes, so segli čez meje Slovenije. V preteklih petih letih se kot poseben pokaže v različnih zgodbah in vsebinah tudi v tujih medijih: na Hrvaškem, v Veliki Britaniji, Nemčiji, Belgiji itd.

V sklopu razstave leta 2016 smo del razstavnega prostora namenili tudi arhitekturnim posnetkom steklenjaka in vrtnarije, ki jih je opravil Zavod za varstvo kulturne dediščine, OE Celje. Strokovno, detajlno in slikovito dokumentirani načrti so izjemnega pomena za nadaljnje delo in ohranitev še tako drobnega segmenta v tej enkratni celoti.

Arhitekturni posnetek steklenjaka in vrtnarijeve hiše, ki ga je pripravlil ZVKDS OE Celje v letu 2015.

Sklep

Dvorec Gutenbuchel je bil v zgodovini in polpreteklosti precej nedostopen. Bil je domovanje pisane družine plemičev, od leta 1925, le za kratek čas po 1. svetovni vojni, tudi dom pomembnih Šoštanjčanov – družine Woschnagg. Kasneje, po 2. svetovni vojni, je imela v njem svoj oddelek Psihiatrična bolnišnica Vojnik.

Zaradi opisane »zasedenosti« dvorca je še veliko neraziskanega. Odkrivajo se nove zgodbe in dejstva, ki bogatijo zgodovino mesta Šoštanj in Šaleške doline.

Družina Woschnagg je bila s tehničnimi dosežki zelo napredna in prav ta tehnična dediščina, ki so nam jo zapustili, je za prostor Šaleške doline, ki je v zgodovini vpeta v industrijske panoge, izjemnega pomena. Z njo odkrivamo svojo identiteto ter pripadnost času in prostoru.

Viri

Literatura:

- Aplinc, Miran: Vošnjaki industrialci iz Šoštanja, Šoštanj 2005.
- Nataša Dolejši, Barbara Pajk: Graščinski parki Šaleške doline, Velenje 2020.
- SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 2014

Spletni viri:

- <https://www.diepresse.com/729509/ignaz-gridl-ein-schlossermeister-aus-wien>
- https://de.wikipedia.org/wiki/Ignaz_Gridl
- <http://www.denkmal-steiermark.at/downloads/ignazgridl.pdf>
- <http://lainsitz.prinzeps.com/gridl/gross-industrie.htm>
- [https://www.grazerbe.at/Neubaugasse_47_\(Graz\)](https://www.grazerbe.at/Neubaugasse_47_(Graz))

- https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Ignaz_Gridl
- <https://www.visitingvienna.com/schonbrunn/palmhouse/>

Časopisni članek:

- Ilustrirani Slovenec, 25. oktober 1931 – leto VIII, št. 43.
- Austro – Stahlbau mit historischer Bedeutung: Stahlbau Aktuell, 01/2012, str. 18.